

## De eliminerade öarna

### Om osynliggörande i ett läromedel

*Tidernas Åland* ger en beskrivning av Ålands historia från början av stenåldern, cirka 5200 f.Kr., fram till Svenska tidens slut år 1809. Faktatexter blandas med berättelser och bilder. Här kan du läsa om ålänningar som utvandrade till det ryska riket på 900-talet, om hur det gick till att bygga Finströms kytkä [sic!], om spionen Stefan Löving och mycket mer.

Så presenterade Mariehamns bokhandel ett lokalhistoriskt läromedel som utkom hösten 2008. Det låter ju som en helt vanlig historiebok, men faktum är att den skapade debatt och fick delar av örikets befolkning att känna sig osynliggjorda.

### Utgivningen av en lärobok leder till reaktioner

Den här artikeln handlar om reaktioner på utgivningen av en lokalhistorisk lärobok på Åland utgående från de texter som publicerades i dagstidningarna.<sup>1</sup> Boken, *Tidernas Åland*, finansierades av landskapsregeringen, och skulle enligt förhandsinformationen

”göra den åländska historien konkret för både elever och lärare” (Othman 2008:8). Det visade sig dock att delar av den åländska skärgården inte fanns med på alla bokens kartor, vilket ledde till starka reaktioner från skärgårdsbor. De upplevde att historieboken blev ett sätt att osynliggöra dem, i detta fall genom att förneka deras plats i historien. Här blir alltså det bortskurna och ignorerade det som bildligt talat hamnar under ytan och är av intresse – men det visade sig också att osynliggörandet aktualiserade starka känslor, som tydligen låg precis under ytan och synliggjordes av bokutgivningen.

Källmaterialet består av en samling texter ur dagstidningen *Nya Åland* från hösten 2008. Där ingår såväl artiklar som insändare, ledare och SMS-kommentarer. Till stora delar reflekterar materialet en debatt med olika typer av inlägg, men för att återge debattens kontext använder jag också artiklar där historieboken presenteras och där utgivarna kommer till tals.

Blanka Henriksson och Andreas Häger (2017:62–65) har studerat debatt som form, och konstaterat att den har sina karaktäristiska särdrag. Utgångspunkten är att debatt är en form av kommunikation och att de deltagande debattörerna har en agenda. Debatt handlar om specifika ämnen och i inläggen finns en uttalad inställning till det aktuella ämnet. Genom (förment) logisk argumentation strävar deltagarna i debatten efter att övertyga en motpart. Det samlade källmaterialet kan ses som en enda utvidgad men sammanhängande debatt. Även de artiklar som analyseras låter nämligen röster komma till tals som stämmer in på denna beskrivning.

Källmaterialet består av förhållandevis städade meningsutbyten. Det finns många olika typer av debatter, och de skiljer sig rejält från varandra. Nätdebatt karaktäriseras till exempel av många snabba inlägg, ett språkbruk som ligger nära talspråk och raljerande ordvändningar. Debatt i dagstidningarnas publicerade insändare är vanligen utformad enligt andra stilregler. Debattartiklar karaktäriseras i sin tur av att skribenterna öppet går in för att påverka sin publik, till skillnad från rapporterande journalistik där skribenten förväntas ha en objektiv inställning. I debatter används ofta ett

tillspetsat språk, speciellt på nätet, och ironi är ett vanligt förekommande stilmedel (Henriksson & Häger 2017).

Debatter om historieböcker är ett intressant källmaterial i och med att läromedel är avsedda att forma skolelevers syn på världen och på samhället. Susanne V. Knudsen (2006:61) anser att läroböcker är både speciella och specialiserade böcker samt att de ingår i en utbildande diskurs. Denna diskurs förutsätts vidare förmedla objektiva fakta. Skolans läroböcker kan betecknas som ett slags brukstexter, eftersom de inte har framställts för att fungera som konstnärliga texter (jfr Hellspong 2001:13). Läroböcker, även i historia, är till största delen uppbyggda av pedagogiska texter, det vill säga texter som reproducerar befintlig kunskap och som är framställda för att användas i pedagogiska sammanhang (Selander 1988:17–18). Debatter om denna typ av litteratur handlar på sätt och vis också om vilken syn på omvärlden och på det förflutna som man önskar att yngre generationer ska få med sig från skolan.

Jag vill understryka att jag här inte behandlar lärobokens texter eller innehåll – jag har inte ens läst den – utan mitt material utgörs av medias rapportering samt av den debatt och de reaktioner som utgivningen orsakade. Artikeln har därmed ett konstruktivistiskt perspektiv, där det inte är viktigt att ta ställning till hur historiskskrivningen borde se ut eller ”hur det egentligen var”. I stället är det de reaktioner som utgivningen av läroboken orsakade samt de normer och värderingar som uttrycks i debatten som är intressanta.

## Att upptäcka kulturellt baserade mönster

Jag använder kulturanalys utgående från närläsning, det vill säga att forskningsmaterialet inte läses som vilken annan litteratur som helst. I likhet med Karin Gustavsson (2017:126–127) anser jag att man genom att läsa om och återvända till källor som redan har studerats kan göra nya upptäckter. Gustavsson menar att det finns flera kunskapskikt i källorna och att bland annat vissa ord skapar

mönster. Genom att flytta uppmärksamheten mellan skikten kan man då följa olika spår som anknyter till varandra.

Jag söker efter kulturellt baserade mönster också på andra plan än där liknande ord används. Även sådant som vid första anblicken verkar som obetydliga detaljer kan vara byggstenar i sådana mönster (jfr Gustavsson 2017:134, Jönsson & Nilsson 2017:158). Ett mönster bildas då tillräckligt många individer följer samma kulturbaserade normer (jfr t.ex. Öhlander 1994:36). Genom att studera enskilda individers reaktioner, i detta fall på utgivningen av en historiebok, kan forskaren närma sig detta kulturellt baserade mönster.

Karin Gustavsson (2017:127) poängterar även vikten av att vid närläsning kritiskt granska vilka fakta som lyfts fram och vad som förtigs. På så sätt riktas sökarljuset även mot de tomrum som finns, mot det som har valts bort och varför. Detta framstår som särskilt relevant vid analys av reaktioner på osynliggörande. Rent metodiskt närmar jag mig de kulturellt baserade mönstren genom att benämna de förhållanden och fenomen som framstår som relevanta. På så sätt framträder mönstren och blir tydligare (jfr Gustavsson 2017:126–127).

Jag använder mig av kontrastering som mitt huvudsakliga kulturanalytiska verktyg för att upptäcka mönster i källmaterialet. Detta är en metod som enligt Lars-Eric Jönsson och Fredrik Nilsson (2017:158) ”gör det möjligt att skapa distans till det självklara och invanda, att finna grundläggande kulturella teman, samt att söka efter det atypiska, eller kulturella brytpunkter och avvikelser”.

Kontrastering är ett av de klassiska verktygen inom kulturanalys som Orvar Löfgren och Billy Ehn introducerade för traditionsvetare. Metoden utgår från vad något betyder och är därmed nära förknippat med vad det inte betyder. Man kan kanske tänka att kontrastering innebär att kulturella fenomen identifieras av vad de inte är. Kontrastering blir på så sätt ett verktyg för att upptäcka kulturellt baserade mönster (Ehn & Löfgren 1982:107–109).

Genom att fråga mig vad något är och samtidigt vad det inte är framträder relevanta kategorier som jag benämner för att göra mönstren ännu tydligare. Genom kulturanalys och kontrastering synliggörs de kulturellt baserade mönstren som gör att en debatt om en lokalhistorisk lärobok, något som vid första anblicken kan uppfattas som ganska trivialt eller som en överreaktion, egentligen är en del av en mycket mera djupgående och omfattande process som handlar om osynliggörande och om känslor av utanförskap.

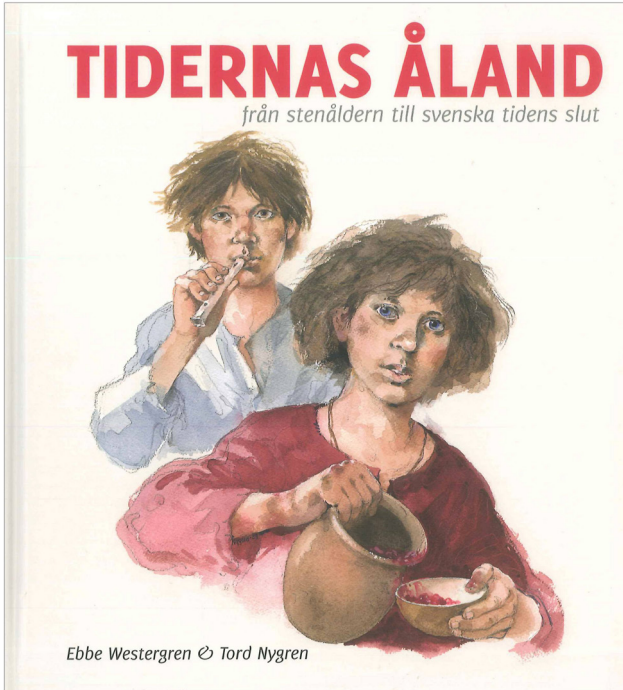
## Förväntningar på en lärobok

Tidningsmaterialet som jag analyserar behandlar en åländsk historiebok som gavs ut i augusti 2008, *Tidernas Åland. Från stenåldern till svenska tidens slut*, en lokalhistoriskt inriktad lärobok för årskurs 4–6. Ålands landskapsregering bekostade utgivningen av läromedlet (Tillema 2008:8).

Det framkom att det fanns en tydlig beställning bakom utgivningen. Dåvarande vicelanträd och kulturminister Britt Lundberg sa i media att bokprojektet hade utbildningspolitiska och självstyrelsepolitiska intentioner (Tillema 2008:8). Lundberg förklarade att den nya boken skulle göra lokalhistorien konkret. Boken skulle bli ett verktyg för de åländska skolbarnen att först lära sig sin egen historia och vidare att ge dem förutsättningar att applicera sina kunskaper universellt (Othman 2008:8).

Den pedagogiska visionen för boken var att barnen skulle kunna leva sig in i historien, och därför var den också rikt illustrerad (Tillema 2008:8). Författaren, arkeologen Ebbe Westergren, sa:

– Åländska skolelever har alla förutsättningar till en högklassig historieundervisning. Många behöver bara titta ut genom fönstret för att ta del av kulturhistoriska lämningar. Nu hoppas vi att läroboken ska hjälpa både elever och lärare att ta till sig historien på ett mera konkret och levande sätt [...] (Othman 2008:8).



*Tidernas Åland*, ett lokalthistoriskt läromedel som utgavs 2008. Bokens författare var arkeologen Ebbe Westergren medan Tord Nygren stod för illustrationerna.

Inför utgivningen poängterades också vikten av att boken fyllde en lucka i tidigare läromedel, eftersom den gav en översikt över den åländska historien. Lärarna hade dittills fått använda det material som de kunde hitta, och en del av undervisningsmaterialet betecknades som urgammalt (Othman 2008:8). Dessutom fanns förhoppningen att lärare genom boken skulle få förslag på intressanta platser för historiskt inriktade studiebesök i närheten av de åländska skolorna (Tillema 2008:8).

*Tidernas Åland* var sammantaget ett läromedel som den åländska administrationen hade satsat en hel del på och som skapade stora förväntningar. Därför är det inte förvånande att ett relativt storslaget boksläpp, där boken presenterades officiellt, arrangerades

des. Tillställningen anordnades på Ålands Museum, med medeltidsmusik, festtal och historiskt drama på programmet vid sidan av själva bokpresentationen (Tillema 2008:8).

## Beskurna kartor väcker reaktioner

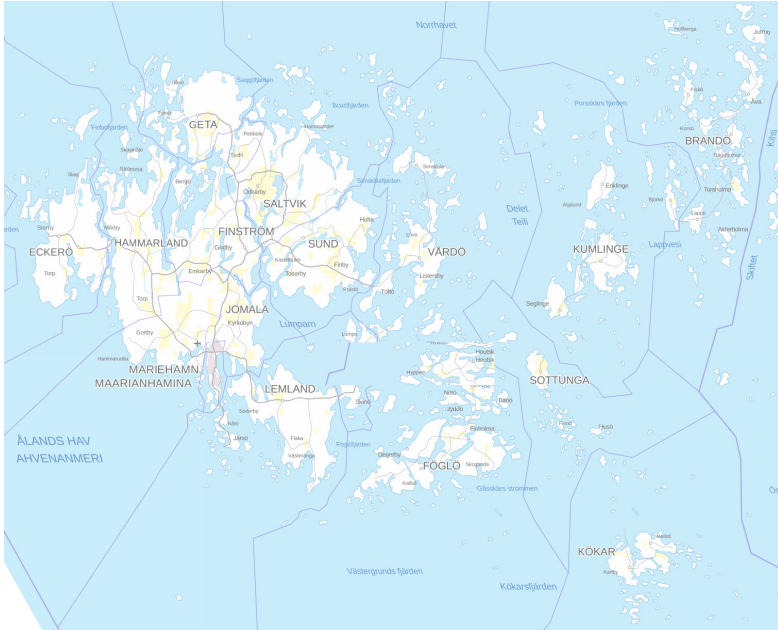
Då *Tidernas Åland* väl utkom visade det sig dock att alla inte delade entusiasmen över boken. En insändare med rubriken ”Skolbyrån får underkänt”, undertecknad av ledningsgruppen för Kultur i skärgården genom Christian Pleijel och Anita Husell-Karlström, publicerades i *Nya Åland* den 2 september 2008. Där kan man läsa:

Vi, som arbetar med skärgårdens kultur, identitet och historia, uppskattar det som skrivits och ritats [...] om hur skärgården drabbades av Stora och Lilla Ofreden, om strömmingsfisket och om 1808 års händelser i Kumlinge. Det är bra gjort och det gör oss verkligen glada! Men vi blir ledsna vi när vi ser på bokens kartor, där man konsekvent har klippt bort den östra skärgården. (Pleijel & Husell-Karlström 2008:22)

De pekade på fyra beskurna kartor i boken, där delar av skärgården inte fanns med. Problemet var enligt insändaren att detta uteslöt de skolelever som bor på de aktuella öarna från historieskrivningen:

Inte får man publicera en karta över Åland i en skolbok med texten ”Mörkare blå färg visar Ålands landyta i dag” och sedan inte visa hela Ålands landyta? Inte får man ge skolbarn i uppgift att leta efter platser i sin hemort där människor kan ha bott på stenåldern, utan att hemorten är med på kartan? (Pleijel & Husell-Karlström 2008:22)

Det var alltså inte bara det faktum att delar av skärgården inte fanns med på kartorna som irriterade skribenterna. Framför allt såg de problem i att bildtexter och uppgifter i anslutning till kartorna gav intrycket att alla skolelever i landskapet Åland borde kunna placera



Landskapet Åland är en ögrupp bestående av 16 kommuner, där Mariehamn utgör den enda staden. Lantmäteriverkets generalkarta, september 2018.

in sig på kartorna – men eftersom kartorna var beskurna kunde ju inte alla göra det. Kartor är ett sätt att geografiskt avbilda tillvaron. Hur man avgränsar kartorna är dock inte naturgivet, utan där spelar kulturella och politiska faktorer in (jfr Idvall 2000).

Enligt insändaren handlade problemet med de beskurna kartorna i förlängningen inte bara om skolans historieundervisning, utan om hur man skapade delaktighet i det åländska samhället i stort, om tillhörighet och en känsla av gemenskap – och i det här fallet hur delar av samhället lämnades utanför dessa strävanden. Skribenterna framhöll att kartorna var ett tecken på hur Skolbyrån – alltså en myndighet inom landskapet – förhöll sig till invånarna, samt att de förmedlade vad som var centrum respektive periferi och viktigt respektive oviktigt (Pleijel & Husell-Karlström 2008:22).



Insändaren avslutades med konstaterandet att gruppen bakom den hoppades att boken inte skulle användas i undervisningen ens på Fasta Åland ”eftersom vi inte önskar att barnen ska få en sådan här snedvriden bild av vad Åland är” och man gav vitsordet underkänt för *Tidernas Åland* (Pleijel & Husell-Karlström 2008:22).

Författarna till den ovan presenterade insändaren lyfte själva fram två centrala kontrasteringar som *Tidernas Åland* aktualiserade, nämligen centrum–periferi som sammanflätas med motsatsparet viktig–oviktig. Det är följaktligen skärgården som faller under kategorierna periferi och oviktig. Dessutom kan man tolka insändaren som att den behandlade det outtalade motsatsparet innanförskap–utanförskap, på så sätt att skärgården blev utanför den åländska gemenskap som boken var tänkt att åstadkomma.

Varför blev reaktionerna på de beskurna kartorna så starka? Owe Ronström har undersökt öar och öbor i flera studier och enligt honom tenderar öar att framställas som motsatsen till det moderna fastlandet (Ronström 2008:14–15). Ronströms utgångspunkt är Gotland, men hans tankar kan överföras till den åländska miljön. Då det gäller Åland får man tänka i termer av Fasta Åland, det vill säga huvudön och det största landområdet där landskapets enda stad Mariehamn ligger. Den åländska skärgården, det vill säga de omkringliggande öarna dit man tar sig med färja eller båt kan då ses som en motpol (NE [2018]). Det finns dock även ett potentiellt motsättningsförhållande mellan öriket Åland i stort och det finländska respektive rikssvenska fastlandet.

Ronström menar att öar tenderar att framställas som motsatser till det moderna projektet. Då utgår man från att det moderna livet, framsteg och utveckling finns i fastlandets städer. På det som Ronström kallar ”öiga platser” (eng. *islanded places*), såsom öar och byar, anses däremot den gamla goda tiden, med en långsammare takt, leva kvar (Ronström 2008:14–15). Två grupper av kategorier omger öiga platser. Den positiva aspekten innebär föreställningar om närhet, värme och samhörighet. Mindre stress, envishet och motstånd hör också hit. Till avigsidan hör uppfattningar om inavel, skärgården som avkrok och stagnation. Invånarna ses då som

tröga, misstänksamma och ovilliga att agera (Ronström 2008, Ronström 2003:6).

Diskurser om öar utmålar ett särskilt slags invånare med ett speciellt slags medvetande, enligt Ronström (2003:6–7). Ett särpräglat tankesätt impliceras, en ö-mentalitet och en ö-identitet. Kategorier som avstånd, marginalisering och särprägel utgör diskursernas kärna. Ö-diskurserna drar upp en gräns till omvärlden och innanför gränsen upprätthålls uppfattningen om en betydelsefull likhet bland invånarna, säger Ronström. Ständiga förhandlingar om vad denna likhet betyder förs dock bland öborna.

En effekt av ö-diskurserna är att många öbor har en känsla av underlägsenhet, menar Ronström. Makten kommer nämligen alltid utifrån: affärsledare, kommunfullmäktige och andra auktoriteter är från fastlandet (Ronström 2003:6–7). Enligt Ronström vill många turister uppleva en form av det förflutna i samtiden, och samtidigt hålla åtminstone några aspekter av urban modernitet inom räckhåll (Ronström 2008:14–15). Då blir öiga platser ett alternativ som till synes kan erbjuda båda. Öbor kan känna sig tvungna att understöda bilden av avlägsenhet, som är viktig för turistbranschen, samtidigt som de kämpar mot uppfattningar om underlägsenhet som den bilden för med sig (Ronström 2003:7). Insändaren ovan, där kategorierna periferi och oviktig framhölls i förhållningssättet gentemot skärgården, passar väl in på Ronströms iakttagelser.

Upprördheten i insändaren handlade delvis om att det är ett läromedel som presenterade den beskurna versionen av landskapet Ålands karta. Detta är ett exempel på att läroböcker förväntas förmedla en objektiv sanning, och att de upplevs som speciella böcker. I detta fall sanktionerades bokens pondus ytterligare av att landskapsregeringen – ett myndighetsorgan med högsäte på Fasta Åland – finansierade den. De beskurna kartorna verkar alltså ha upplevts som maktutövning, som ett sätt för inflytelserika fastlänningar att utesluta delar av skärgårdens befolkning från den åländska gemenskapen.



Ett kollage av tidningsmaterial som behandlar *Tidernas Åland*.

### Att ta sig makten att beskära en karta

Följande dag, den 3 september 2008, behandlades *Tidernas Åland* i flera texter i *Nya Åland*. På första sidan återfinns rubriken "Kartmiss skall kompletteras" och konstaterandet att Skolbyrån efter kritiken skulle komplettera läroboken med en lärarhandledning till boken. I en stor artikel med rubriken "Kartmiss stör i historiebok" konstaterade Patrik Dahlblom (2008:6) att boken fått beröm för innehållet och sitt pedagogiska upplägg, men att kartorna utgjorde ett problem.

Företrädare från Kultur i skärgården, som författade den inledande insändaren, intervjuades. Projektledaren Anita Husell-Karlström sa att det kändes som om vissa delar av den åländska skärgården gjordes historielösa, medan ordförande Christopher Pleijel framhöll att föreningen uppmärksammat att man "inte bara kan klippa

bort skärgården”. Han såg en vinst i att hela Ålands befolkning nu visste detta och att lärarna var medvetna om vad som saknades då boken väl nådde skolorna (Dahlbom 2008:6). Här återfinns den underliggande dikotomin skärgård–fastland i kombination med kontrasterna historierik–historielös. Man kan också tolka uttalandena som att det är diskursen om ö-mentaliteten som ligger i bakgrunden. Öbornas utgångspunkt är en känsla av marginalisering och underlägsenhet, och därför reagerade de hårt då delar av skärgården saknades på fyra kartor.

Skolbyrån kommenterade reaktionerna med att kartorna i boken ”inte är geografiska”, i stället sades de visa ”historiska fakta”. Detta innebar att områden som saknar fornlämningar från aktuell tidsperiod inte hade tagits med på kartorna, vilket enligt Skolbyrån är ett traditionellt sätt att presentera dylik information på. Man betonade också att boken skulle kompletteras med ”alternativ till att besöka en forntida boplats i de områden där sådana inte finns” (Dahlbom 2008:6).

Vicelantråd Britt Lundberg fick möjlighet att kommentera protesterna, och hon ansåg att det var ett dåligt val av redaktionen att använda de beskurna kartorna. Hennes förklaring var att de bortskurna öarna låg under vatten – med andra ord bokstavligen under ytan – vid den aktuella tidpunkten, men hon framhöll att kompletteringar behövdes så att inga missförstånd skulle uppstå (Kullman 2008:6). Förklaringsmodellerna till varför utgivarna hade valt att skära bort delar av skärgården handlade alltså om att det inte fanns någonting att visa på kartorna då bosättning under äldre perioder behandlades. Problemet som lyftes fram inom debatten var dock att bildtexter och uppgifter i anslutning till kartorna antydde att alla åländska elever borde kunna hitta sin hemort på dem. Detta kommenterades inte av utgivarna.

Skolböckers texter framställer enligt Susanne V. Knudsen (2012:3) ofta minoriteten som en del av majoriteten. I hennes exempel framhävs det norska i(nom) samerna, vilket innebär en normalisering på nationell nivå – där majoriteten utgör normen (2006:68). I Skolbyråns kommentar kan man se tendenser till att minoriteten – här

skärgårdsborna – görs till en del av majoriteten – befolkningen på Fasta Åland, vilket tycks ha gjort det svårt för utgivarna att ta till sig kritiken från representanter för skärgårdsborna.

I samma tidning fanns även en reaktion på *Tidernas Åland* i spalten ”Messa Nyan”. ”Nå Kulturministern – vad säger du nu om skolboken? Skandal är det att kartorna är kapade. Dra in boken och tryck ny!”, skrev en läsare ([040] 2008:18). Denna SMS-kommentar är en helt annan form av debattinlägg. Här ser vi en, kort, raljerande och anonym reaktion på det inträffade. Formatet begränsar textens längd, och vi får enbart veta att de beskurna kartorna väckte starka reaktioner – men inte varför. Det faktum att titeln ”Kulturministern” används ger dock en vink om att författaren ville påverka – eller pika – landskapets maktinnehavare. I det här skedet var det dock huvudsakligen inom *Nya Ålands* artiklar som debatten fördes. Olika åsikter framfördes och debattörerna försökte övertyga läsarna om att deras ståndpunkt eller handlande var logiskt och korrekt.

Nästa dag, den 4 september, återfanns under rubriken ”Kartor visar historiska fakta” ett svar från Skolbyrån vid Ålands landskapsregering till ledningsgruppen för Kultur i skärgården bland insändarna i *Nya Åland*. Landskapsregeringens representanter konstaterade att ”det är tråkigt att bokens kartor uppfattas vara bristfälliga”, men vidhöll att de var ”utformade enligt det innehåll som behandlas” (Skolbyrån 2008:24). De konstaterade dock att bildtexterna kunde missförstås som att kartorna visade hela Ålands landyta idag. Vidare upprepades att avsikten inte var att beskriva alla historiska platser på Åland geografiskt, utan att de områden där det inte finns fornlämningar från respektive period hade lämnats bort från kartan. Åter framhöll man från Skolbyråns håll att detta är ett traditionellt sätt att presentera information på i läromedel i historia (Skolbyrån 2008:24).

I det här skedet valde Skolbyrån också att bemöta de känslor av utanförskap som bokutgivningen orsakade:

Kritiken mot kartorna gäller inte bokens kunskapsmässiga innehåll utan handlar om identitet och tillhörighet. Det är olyckligt

att kartorna ses som geografiska Ålandskartor – speciellt som detta skapar en känsla av att ”återigen ha blivit lämnad utanför” – när de i själva verket är avsedda att visa historiska fakta. Skolbyrån beklagar att bokens innehåll på den här punkten är tolkningsbart. (Skolbyrån 2008:24)

Till slut framfördes förhoppningen att lärarna ”trots den nedslående kritiken” skulle se boken som en helhet och att de på ett positivt sätt skulle komma att behandla Ålands historia. Dessutom framhöll Skolbyråns representanter att *Tidernas Åland* skulle kompletteras med en lärarhandledning (Skolbyrån 2008:24).

Utgivarna upprepade alltså de förklaringar som getts i den tidigare artikeln, men beklagade här också att kartorna kunde förstås på andra sätt än så som utgivarna tänkt sig. Här är det även viktigt att notera att insändaren från Skolbyrån kontrasterar kunskapsmässigt innehåll mot identitet och tillhörighet. Det är till och med möjligt att tolka kategorin ”historiska fakta” som en motsats till kategorin ”upplevt utanförskap” i Skolbyråns insändare. Detta skulle bli tongivande i debattens kommande inlägg.

Företrädare för Kultur i skärgården fick kommentera insändaren och sade sig vara glada att Skolbyrån tagit till sig kritiken. De ansåg att förslaget med en kompletterande lärarhandledning var utmärkt och menade att det inte behövdes någon ny upplaga av *Tidernas Åland* eftersom det inte fanns en lärare som inte skulle ha vetat om kartmissen vid det laget (Kommentar 2008:24).

Susanne V. Knudsen (2006:61) har framhållit att läroböcker är skrivna utgående från en tänkt ”normal-elev”. Normal-eleven är en speciell form av tilltänkt läsare, som mera konkret förmedlar normer för hur läsaren förutsätts vara. Normal-eleven utgör mallen för hur texterna utformas. Bland annat vad som tas för givet respektive vad förklaras ingående avgörs utgående från vem som utgör normal-eleven. Likaså vad som poängteras respektive vad som inte berättas samt rubriksättning, kapitlens placering och utformningen av läroböckerna är faktorer som utgivarna bedömer med normal-eleven i tankarna, enligt Knudsen (2006:69–70).

Om man utgående från debattinläggen så långt försöker skapa sig en bild av normal-eleven för *Tidernas Åland* kan vi konstatera att denna helt tydligt inte var bosatt i skärgården. Om som så vore fallet skulle man ha inkluderat också öarna i bokens kartor – oberoende om kartorna var ämnade som geografiska avbildningar eller om man ville visa historiska fakta som var relevanta för normal-eleven.

Knudsen menar också att läroböcker bidrar till normalisering av vissa grupper eller kategorier. Normaliseringen sker ofta mellan raderna och ett exempel är att en normal-elev utan uttalad etnicitet i Norge självklart kommer att vara "etniskt norsk" och icke-samisk. Samtidigt konstrueras då även "den Andre" utifrån texterna (Knudsen 2006:69–70). Detta kan anknytas till Dorthe Staunæs begrepp *troublesome* – det vill säga bekymmersam – som innebär en individ som genom sin blotta existens synliggör normaliseringar med påföljden att normerna kan ifrågasättas. Den "avvikande" individen blir då bekymmersam för "normalsamhället", eftersom hen får uppmärksamhet att riktas mot en i övrigt osynliggjord normalisering av vissa kategorier (Staunæs 2003:102–103). Med andra ord kan en bekymmersam elev synliggöra exkluderade grupper, med resultatet att även de dominerande grupperna blir tvungna att reflektera över förhållningssätten grupperna emellan.

Eleverna från skärgården kan tolkas som bekymmersamma i denna bemärkelse, eftersom de synliggjorde normer i form av de kategorier av elever som boken *Tidernas Åland* hade skrivits för. Vidare kan vi konstatera att tydliga maktrelationer framkommer i texterna. Skärgårdsbor upplevde att makt utövades gentemot dem, och genom insändare och intervjuer gjorde de motstånd så gott det gick. Tydligt är dock att de upplevde att makten kom utifrån, det vill säga från myndigheterna i landskapets enda stad Mariehamn, vilket innebär Fasta Åland.

## Från kritik av lärobok till exkludering

Bland insändarna i *Nya Åland* den 4 september fanns även en annan reaktion på utgivningen av *Tidernas Åland*. Under rubriken ”Skärgårdsbon som en andra klassens medborgare!” skrev Mia Hanström uppgiven om återkommande incidenter som ökade känslan av exkludering bland skärgårdsborna:

Så har de[t] hänt igen! Man tyckte inte att det var så viktigt med skärgården, så man kapade bort den på bilder i de[t] nya åländska läromedlet. [...] Små händelser i sig, men det är ett ofta omedvetet men systematiskt bortglömmande och bortrationaliserande. (Hanström 2008:24)

Hon konstaterade att historielärarna förstås kan förklara att vissa öar låg under vattnet under äldre tid, men att det underliggande budskapet ändå är att skärgårdens innevånare inte är så viktiga, eller att de kanske inte ens riktigt hör till Åland (Hanström 2008:24).

Jag förstår exkludering som en form av maktutövning. Enligt Michel Foucault är makt inte statisk, utan den lever och ändrar form utifrån människors sätt att interagera. Vi utsätts alla för makt från andra människor, men samtidigt är vi själva också maktutövare. Detta innebär att makt kan förstås som en form av dialog som förs människor emellan (Foucault 1980). Exkludering kan då ses som en effekt av maktrelationer – ett utanförskap är en konsekvens av maktutövning och hur vi interagerar med varandra. Debatten om *Tidernas Åland* kan tolkas som att sätten som kartorna beskars på, de upplevelser som detta resulterade i och de insändare som blev följderna bildar en dialog som speglar maktrelationer.

Hanström framhöll i insändaren att det inte är första gången som skärgården glöms bort och hon talade till och med om att exkluderingen är systematisk, vilket implicerar planering. Med andra ord förmedlade hon att makt utövas gentemot henne som skärgårdsbo. I citatet ovan återfinns även här kategoriseringen oviktig som förknippas med skärgården, vilket underförstått medför att den kontrasteras mot Fasta Åland och kategoriseringen viktig.



Susanne V. Knudsen (2006:67) har i sin tur betonat vikten av att se exkludering som en praktik som möjliggör motstånd och förhandlingar om betydelser. Detta innebär att man inte bör uppfatta maktutövning som något enkelriktat. Maktrelationerna innebär att de som maktutövandet riktas emot har möjlighet att reagera på det tryck som de utsätts för. Hanströms insändare kan enligt detta uppfattas som ett försök till motstånd.

En aspekt av läroböcker är enligt Knudsen att informationen de förmedlar koncentreras och att det underliggande budskapet till eleverna förstärks då berättelser med liknande innehåll upprepas igen och igen. Berättelserna utgör därför en maktaspekt i läroböcker i historia – till exempel så att berättelser som inkluderar kategorier som stridande män i historieskrivningen samtidigt exkluderar moderskap och anti-militarism, enligt Knudsen (2006:68).

Hanström framhöll i insändaren att återkommande uteslutning av skärgården – hon nämnde bland annat en cykelkarta och information om skördefesten på Åland som andra exempel på denna exkludering – skapade mönster och normer:

Vi som jobbar med att stärka unga skärgårdsbors självkänsla skulle önska att vi slapp dessa kontinuerliga osynliggörande[n] [...] Normen på Åland är en ålänning som bor på fasta Åland, vi andra ska vara tacksamma att vi får vara med! (Hanström 2008:24)

I det här skedet hade *Tidernas Åland* fått en undanskymd roll i diskussionen, boken nämndes enbart som ”det nya åländska läromedlet” i Hanströms insändare. I stället flyttades fokus mot elevernas reaktioner och förväntade känslor av utanförskap, eller om man så vill, av exkludering. Dikotomin skärgård–fastland är tydlig i insändaren. Vi ser här också att skärgårdsbon Hanström upplevde att budskapet koncentrerades genom upprepning i olika sammanhang. Ur Hanströms insändare kan vi utläsa att normen som impliceras, inte bara i *Tidernas Åland*, utgörs av Fasta Åland. Skär-

gårdselevernas perspektiv får därmed träda i bakgrunden i undervisningsmaterialet – och även i livet i stort – enligt insändaren.

I det här skedet bestod debatten främst av insändare, som på olika sätt utgjorde reaktioner på tidigare tidningsmaterial om läroboken. Debattdeltagarna argumenterade för sina ståndpunkter, men här börjar en glidning från innehållet i *Tidernas Åland* och mot exkludering av skärgården i stort framträda. Det faktum att en av de huvudsakliga debattörerna var Skolbyrån och övriga representanter för landskapet gav debatten något av en slagsida, i och med att debattörerna befann sig i rejält olika maktpositioner. Fortsättningsvis gav *Nya Ålands* redaktion debattörer utrymme i artiklar och kommentarer på insändare, vilket visar på att debatten upplevdes vara av allmänt intresse.

Tidningsmaterialet om *Tidernas Åland* kan sägas kulminera den 5 september, då ledaren ”Öarna som skolbyrån glömde” av tidningens dåvarande redaktör Karin Erlandsson publicerades. Där argumenterade hon för att läroboken är problematisk dels av rättviseskäl, dels av pedagogiska skäl. Hon konstaterade inledningsvis att skolelever på Brändö och Kökar inte ges samma förutsättningar som andra åländska barn att ”lära känna sina rötter” – ”[r]ötterna finns helt enkelt inte utsatta på kartan” (Erlandsson 2008:23). Erlandssons ledare handlade om exkludering av skärgårdsbefolkningen – och det inte enbart utgående från *Tidernas Åland*.

Erlandsson framhöll att två olika förklaringar till de beskurna kartorna hade framförts, dels att det inte finns fornlämningar från de perioder som behandlas och dels att öarna låg under vatten. Hon konstaterade att resultatet av de beskurna kartorna hur som helst gjorde att öarna inte gavs en plats i historieskrivningen. Hon framhöll att det dock var viktigt för barn att se hur det såg ut i förfluten tid och ”[a]tt det inte finns fornlämningar på Brändö och Kökar är lika intressant som att det finns åtta gravrösen i Eckerö” (Erlandsson 2008:23). Med andra ord underkände Erlandsson argumenten för att delar av kartan utan fornlämningar kunde skäras bort genom att peka på att en frånvaro också utgör en del av helhetsbilden.

Karin Erlandsson fortsatte sedan att diskutera de beskurna kartorna i termer av utanförskap, eller om man så vill, exkludering:

Att beskära den åländska kartan så att Kökar och Brändö inte är med måste rimligen skapa en känsla av utanförskap för de som bor på Kökar och Brändö. Problemet är dessutom att det inte är en enstaka första gång. På Ålands flygplats har länge funnits en karta över Åland. Där Brändö skulle finnas har man istället klisstrat över en detaljkarta över Mariehamn. Dylika missar är inte små för dem det berör, särskilt inte om de upprepas så ofta att den ofullständiga kartan blir norm. (Erlandsson 2008:23)

Erlandssons resonemang kan här enligt min teoretiska ram förstås som att det handlar om normer och normalisering, samt att budskapet koncentreras så att man med tiden lär sig att skärgården kan förbises, igen och igen.

Erlandsson (2008:23) konstaterade att skärgårdsborna är vana vid att deras behov anses sekundära medan stadsbornas förutsättningar beaktas. Då kan en lärobok med beskurna kartor, eller som Erlandsson skrev, som eliminerar ens hemö, bli droppen som får bägaren att rinna över. Här är det olika kartor som diskuteras, men som Owe Ronstöm påpekade så är känslan av marginalisering mycket bredare förankrad än så bland skärgårdsbefolkningen. Detta tycks vara fallet även i den åländska skärgården.

I citatet ovan återfinns en rad underliggande kontraster. Stad (Mariehamn) ställs mot skärgård, och om man så vill det välintegrerade gentemot det isolerade eller med Ronströms terminologi det moderna som motsats till bakvattnet. Det faktum att man just på landskapets enda flygplats för reguljär trafik, ett centralt nav i det moderna samhället, valde att kapa bort en del av skärgården från kartan framstår som ett gott exempel på de mekanismer som fick skärgårdsbor att återkommande känna sig exkluderade från den åländska gemenskapen.

Karin Erlandsson framhöll att det omgivande samhället påverkar barn. Om den ö som man bor på saknas i en lärobok som behandlar

hemområdet motverkar detta en identitet som är gemensam med den närmaste omgivningen, menade hon. I det här fallet blir det enligt Erlandsson den åländska omgivningen och identiteten som blir utan Brändö- och Kökarbarn, eftersom de kommer att känna sig utknuffade ur den. Det är alltså åter exkludering som utgör det centrala problemet enligt ledaren, och det som skärgårdsbor exkluderas från är ett slags gemensam åländsk identitet.

Som Erlandsson skrev: ”Det är en onödig miss som skolbyrån gjort. Än en gång har skärgårdens perspektiv slarvats bort. Det är inte roligt att få ett bevis på att man lätt blir bortslarvad” (Erlandsson 2008:23). Här ser vi åter ett exempel på bekymmersamma elever, nu från Brändö och Kökar. Med sin blotta existens visar de att den annars självklart accepterade normal-eleven finns. Man kan tolka reaktionerna från landskapets myndigheter på Fasta Åland, det vill säga Skolbyrån och kulturministern, som att de utgör representanter för dominerande grupper och de bekymmersamma eleverna bidrog till att de tvingades tänka igenom sitt agerande. Då kan uttalandena i tidningen förstås som försök att försvara sitt tillvägagångssätt. Utgående från artikelns teoretiska referensram ser jag detta som ett exempel på Foucaults tankar om att makt utövas och ändrar form då människor interagerar. Här tycks myndigheterna hamna under press på grund av läroboksutgivningen.

Det faktum att det är en lärobok, en bok som man förväntar sig objektiva texter från, gjorde att upplevda missförhållanden blev extra känsliga och ledde till starka reaktioner. Som Erlandsson (2008:23) beskrev situationen i ingressen till ledaren: ”Nu rasar Brändö- och Kökarborna, och det med all rätt”. Hon ansåg alltså att det fanns en förståelse för att skärgårdsborna kände sig uteslutna. Enligt den teoretiska ramen kan skeendet förstås som att återkommande användning av beskurna kartor etablerade bilden av att skärgården inte är viktig, eftersom budskapet med tiden koncentreras.

Debatten visar att skärgårdsbefolkningen varken har valt eller önskat bli eliminerade på kartor eller från den åländska gemenskapen. Detta innebär att makt utövades gentemot dem. I debatten utmålas makten ligga hos administrationen på Fasta Åland, och den utövas,

måhända slentrianmässigt, bland annat genom vad som anses vara viktigt nog att ta med på kartor. Genom en stark reaktion, bland annat i form av insändare kan skärgårdsborna försöka undvika att detta sker. Vi ser alltså ett utrymme för och försök till motstånd genom debatten om de saknade öarna.

De sista inläggen i debatten utgjordes sedan av SMS-kommentarer som publicerades under några dagar efter den sista omgången insändare och ledaren. Den 6 september berömdes Mia Hanströms insändare i spalten ”Messa Nyan”. Signaturen ”J” tackar för den fina insändaren och skriver att hen helt håller med ([J] 2008:22).

Samma dag fanns också en reaktion på Karin Erlandssons ledare bland SMS-kommentarerna. Signaturen ”Rätt ska vara rätt” är irriterad, eftersom ledaren försetts med en bild på en karta med bildtexten ”Så här ser öarna ut som inte fick vara med ut”. Men, konstaterar hen nu, kartan i ledaren skar i sin tur bort byn Kyrkogårdsö på Kökar och där finns det också skolbarn, vilka nu alltså exkluderas genom ledarens bild ([Rätt ska vara rätt] 2008:22). Här ser vi ytterligare ett lager av motsvarande problematik – det är känsligt att beskära kartor, särskilt då man samtidigt insinuerar att man omfattar hela landskapet eller åtminstone tidigare bortskurna delar av detta.

Den sista SMS-kommentaren publicerades den 8 september. Då fick Erlandssons ledare beröm och den betecknas som ”Otroligt bra skriven”. Skribenterna konstaterar att de känner precis likadant angående *Tidernas Åland* ([0457] 2008:22). Därefter tycks polemiken kring *Tidernas Åland* ha ebbat ut, åtminstone i dagstidningarna.

## En bok som synliggjorde maktrelationer

Den här artikeln har behandlat reaktioner på att osynliggöras genom analys av ett utvidgat debattmaterial om det lokalhistoriska läromedlet *Tidernas Åland*. Genom att rikta sökljuset mot de kategorier som framkommer vid en analys av materialet och deras underförstådda kontraster har jag kunnat närma mig ett kulturba-

serat mönster, som har kopplingar till upplevelser som inte enbart berör utgivningen av ett enskilt läromedel i historia. Det handlar i stället om hur makt utövas och om upplevelser av exkludering och utanförskap. Analysen har riktat sökljuset mot en del av de normer och värderingar som uttrycks utgående från reaktionerna på den aktuella historieboken.

De kontrasteringar som återfinns i källmaterialet innebär att skärgården ställs både mot fastlandet, främst Fasta Åland, och staden, det vill säga Mariehamn. Staden och fastlandet står för det välinTEGRerade och moderna i debatten, medan skärgården kan tolkas som isolerad. Vidare blir också kontrasteringen centrum–periferi tydlig. Samtidigt framställs skärgården som historielös, vilket kontrasteras mot det historierika fastlandet. Därmed kan vi också lägga till dikotomin viktig–oviktig till listan, åtminstone då det gäller undervisning i historia. Enligt flera av debattörerna förmedlas dock dessa kategorier även i andra hand, och då på så sätt att skärgården underförstått framstår som oviktig.

Allt detta stämmer mycket väl in med diskurserna kring ö-mentaliteten. Sammantaget bidrar kontrasteringarna till att den aktuella synen på världen och historien gör att skärgården och dess invånare positioneras som underlägsna. Maktrelationerna är till deras nackdel, eftersom makt är något som kommer utifrån – från fastlandet. Samtidigt ser vi, som redan konstaterats, exempel på motstånd, vilket stämmer väl in i diskursen om ö-mentaliteten i form av det som av omvärlden upplevs som envishet och motsträvighet.

Den röda tråden i debatten om *Tidernas Åland* utgörs av de maktrelationer som tidningsmaterialet påvisar och där skärgårdsbornas känslor av exkludering blir resultatet. Det står mycket tydligt att representanter för gruppen skärgårdsbor inte var det minsta intresserade av att bli lämnade utanför genom att kartor beskars i läromedlet. Tvärtom, genom att protestera skriftligen utnyttjade de det utrymme för motstånd som finns inom maktrelationerna. Det som skärgårdsbefolkningen upplevde sig exkluderade från var enligt tidningsmaterialet ett slags gemensam åländsk gemenskap eller identitet, som åtminstone till någon del utgick från föreställningen

om en gemensam historia. De representanter för skärgårdsborna som tog sig ton i tidningsmaterialet var till stora delar aktivt engagerade i att på olika sätt skapa livskraft i skärgården. Man kan tänka sig att de reagerade hårdare än folk överlag ute i skärgårdens stugor då de såg beskurna kartor, men några närmare slutsatser om detta låter sig dock inte dras utgående från det befintliga källmaterialet.

Med andra ord: makt utövades gentemot skärgårdsborna genom beskurna kartor och det var bokens utgivare som befann sig i en maktposition. Det faktum att myndigheter i form av Skolbyrå, med finansiering av landskapsregeringen, stod som utgivare för *Tidernas Åland* gjorde att exkluderingen fick undertoner av att vara officiellt sanktionerad. Då utgivarna i förhandsinformationen gick ut och sa att en avsikt med läroboken var att stärka skolelevernas åländska identitet blev det ännu mera tydligt att alla ålänningar inte fanns med i den historieskrivning som boken förmedlade – och då aktualiserades följaktligen frågan om det var meningen att denna osynliggjorda grupp skulle ingå i den tänkta gemensamma åländska identiteten.

Jag är övertygad om att det inte var utgivarnas avsikt att exkludera delar av landskapets befolkning. Debatten tyder på att det var tanklöshet och slentrian som låg bakom – Skolbyråns representanter hänvisade till exempel flera gånger till att det är ”tradition” att beskära kartor i historiska läroböcker. Användningen av ordet tradition här är intressant. Det verkar betyda att man brukar göra på detta sätt. Som folklorist är jag van att tradition uppfattas som ett processinriktat begrepp, som att människor genom sitt handlande upprätthåller traditioner. Här tycks dock utgivarna mena att om man kan hänvisa till att något är en tradition så behöver man inte överväga vilka konsekvenser ens handlingar får eftersom handlingen då är legitimerad. Tydligt hade utgivarna inte lyckats sätta sig in i hur de beskurna kartorna upplevdes av de grupper som blev osynliggjorda. Inte desto mindre handlar förfarandet om maktutövning. Utgivarna tog sig makten att beskära kartor utan att tänka igenom följderna.

Detta är ett utmärkt exempel på att läroböcker skrivs med en normal-elev i åtanke. Även om det aldrig skrivs ut så ser vi mellan raderna att normal-eleven bor på Fasta Åland, har en rik historia utanför skolans fönster och en självklar plats inom den åländska identiteten och gemenskapen. Normal-eleven bor däremot inte i skärgården, i ett område där man på grund av landhöjningen inte kan påvisa förhistoriska lämningar och där hemön tenderar att elimineras genom beskurna kartor. Eleverna i skärgården blir då bekymmersamma, eftersom de synliggör den här underliggande normen – också för utgivarna som tvingas tänka igenom sina etablerade handlingsmönster.

Inför utgivningen av *Tidernas Åland* fanns som vi sett tydliga förväntningar på att historieundervisningen skulle kunna användas som ett medel för konsolidering av gruppen ålänningar. I praktiken fungerade dock innehållet i läroboken tvärtom exkluderande gentemot en del av landskapets befolkning. Reaktionen från utgivarna då detta påpekades blev att inta försvarsposition. Man beklagade att skärgårdsborna kände sig exkluderade, men gjorde egentligen inte heller i det skedet någonting för att inkludera dem i den åländska gemenskapen.

Utgivarna upplevde knappast att de befann sig i en maktposition under arbetet med boken, men reaktionen på kritiken utgör ännu ett exempel på maktutövning, här genom att avfärda känslan av utanförskap som någonting som saknar kunskapsmässig grund. Det framstår som att utgivarnas, som i praktiken också representerar myndigheterna, sätt att kontrastera kunskapsmässigt innehåll och historiska fakta mot längtan efter en gemensam identitet och känslor av exkludering träffade en öm tå. Därefter kom den fortsatta debatten inte att fokusera på läroboken, utan på en ständigt underblåst känsla av utanförskap och osynliggörande.

På sätt och vis kan man se de beskurna kartorna som ett sätt att framställa minoriteten – öbor – som en del av majoriteten – fastlänningar. Analysen visar reaktioner på ett budskap som koncentreras av ständiga upprepningar. Det var inte första gången som skärgården skurits bort. Det koncentrerade budskapet, som lyder



utanförskap och oviktighet, gör att reaktionerna på vad som kan vara obetänksamhet kan bli oväntat hårda. Samtidigt etableras ett handlingssätt som innebär att det blir ”tradition” att skärgården kan exkluderas. Jag ser därför debatten om *Tidernas Åland* som ett exempel på att starka reaktioner på något som vid första anblicken framstår som trivialt kan vara ett tecken på ett större och kulturellt baserat mönster som återfinns under ytan.

### Noter

1 Arbetet med den här artikeln inleddes under projektet ”Bitar av samma pussel? Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland”, som finansierades av Svenska litteratursällskapet i Finland. Inom projektet använde vi olika former av debatter som källmaterial, och det är från den utgångspunkten som jag har arbetat. I mitt delprojekt undersökte jag debatt om skolans läroböcker i historia. Det visade sig att exkludering är ett återkommande tema då det gäller skolans historieböcker (Björkholm 2017). Här går jag nu vidare från att tidigare ha undersökt vilka grupper som saknas i historieskrivningen i skolans läroböcker. I stället intresserar jag mig för reaktioner på att känna sig exkluderad från ”sin egen” historieskrivning.

## Käll- och litteraturförteckning

### *Tidningsmaterial*

- [040] 2008. SMS-kommentar, Messa Nyan. *Nya Åland*. 3.9.2008.  
[0457] 2008. SMS-kommentar, Messa Nyan. *Nya Åland* 8.9.2008.  
Dahlblom, Patrik 2008. Kartmiss stör i historiebok. *Nya Åland* 3.9.2008.  
Erlandsson, Karin 2008. Öarna som skolbyrån glömde. *Nya Åland* 5.9.2008.  
Hanström, Mia 2008. ”Skärgårdsbon som en andra klassens medborgare!” *Nya Åland* 4.9.2008.  
[J.] 2008. SMS-kommentar, Messa Nyan. *Nya Åland* 6.9.2008.  
Kartmiss 2008. Kartmiss skall kompletteras. *Nya Åland* 3.9.2008.  
Kullman, Annika [ak] 2008. Lundberg förstår skolbokskritik. *Nya Åland* 3.9.2008.

- Kommentar 2008. Kommentar till Skolbyrån vid Ålands landskapsregering. *Nya Åland* 4.9.2008.
- Othman, Sara 2008. Historien från litet till stort. *Nya Åland* 13.6.2008.
- Pleijel, Christian & Husell-Karlström, Anita 2008. Skolbyrån får underkänt. *Nya Åland* 2.9.2008.
- [Rätt ska vara rätt] 2008. SMS-kommentar, Messa Nyan. *Nya Åland* 6.9.2008.
- Skolbyrån vid Ålands landskapsregering 2008. Kartor visar historiska fakta. *Nya Åland* 4.9.2008.
- Tillema, Linnea 2008. Åländsk historiebok klar. *Nya Åland* 9.8.2008.

### *Litteratur*

- Björkholm, Johanna 2007. Språklöshet eller tomrum? De svenskspråkiga i Finland framställda genom skolans läroböcker i historia. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger (red.) *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 811. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1982. *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Liber.
- Gustavsson, Karin 2017. Kunskap ur tomrum. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.) *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences vol. 13. Lund: Lunds universitet, institutionen för kulturvetenskaper, etnologi.
- Foucault, Michel 1980 [1976]. Two Lectures. Colin Gordon (ed.) *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977*. Brighton: Harvester.
- Hellspong, Lennart 2001. *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Lars-Eric och Nilsson, Fredrik 2017. Efterord. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.) *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences vol. 13. Lund: Lunds universitet, institutionen för kulturvetenskaper, etnologi.
- Henriksson, Blanka och Häger, Andreas 2017. Tidningsdebatt om hot mot den finlandssvenska minoriteten. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger (red.) *Föreställda finlandssvenskheter*.

- Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 811. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Idvall, Markus 2000. *Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Klinkmann, Sven-Erik, Henriksson, Blanka & Häger, Andreas (red.) 2017. *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 811. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Knudsen, Susanne V. 2006. Intersectionality – A theoretical inspiration in the analysis of minority cultures and identities in textbooks. Éric Bruillard, Bente Aamotsbakken, Susanne V. Knudsen & Mike Horsley (eds.) *Caught in the web or lost in the textbook?* [http://www.iartem.no/documents/caught\\_in\\_the\\_web.pdf](http://www.iartem.no/documents/caught_in_the_web.pdf) (28.3.2013)
- Knudsen, Susanne V. 2012. Views and voices: indigenous people in Australian teaching and learning materials 2000–2011. *IARTEM e-Journal* 5.
- Mariehamns bokhandel [2018]. *Tidernas Åland – Mariehamns bokhandel Åland* (online). <https://bokhandel.ax/alandsbocker/historia-och-kulturhistoria/tidernas-aland/> (24.2.2018)
- NE [2018]. *Nationalencyklopedin*, Åland (online). <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/%C3%A5land> (24.2.2018)
- Ronström, Owe 2003. "Oh! Island in the sun". Telling the Gotlandic story. *Journal of Indian Folkloristics*. Volume V. No 1–2.
- Ronström, Owe 2008. Gotland and Heritage Production. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*. Volume 2 Number 2.
- Selander, Staffan 1988. *Lärobokskunskap. Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841–1985*. Lund: Studentlitteratur.
- Stauanæs, Dorthé 2003. Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 11:2.
- Öhlander, Magnus 1994. Kulturbegreppet, kritiken och praktiken. *Kulturella perspektiv*, nr 1 1994.

